

PRACA W NIEDZIELE I ŚWIĘTA

Jakub Rumian

Wolters Kluwer

PRACA W NIEDZIELE I ŚWIĘTA

Jakub Rumian

Wolters Kluwer

WARSZAWA 2024

SERIA **MONOGRAFIE**

Stan prawny na 1 marca 2024 r.

Recenzent

Dr hab. Małgorzata Kurzynoga, profesor Uniwersytetu Łódzkiego

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Adam Choiński

Opracowanie redakcyjne

Beata Wawrzyńczak-Jędryka

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni[♥]

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2024

ISBN 978-83-8358-456-0

ISSN 1897-4392

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. +48 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Wstęp	13
Rozdział I	
Ewolucja przepisów regulujących pracę w niedziele i święta ...	21
1. Pierwsze regulacje pracy w niedziele i święta	21
2. Okres zaborów	26
2.1. Zabór rosyjski – Królestwo Polskie	27
2.2. Zabór austriacki	28
2.3. Zabór pruski (niemiecki)	30
3. Wiek XX	31
3.1. Praca w niedziele i święta w doktrynach polityczno-prawnych	31
3.2. Regulacje prawne w okresie międzywojennym (1918–1939)	34
3.3. Okres okupacji (1939–1945)	39
3.4. Okres powojenny do wejścia w życie Kodeksu pracy (1945–1974)	40
3.5. Kodeks pracy i ewolucja przepisów regulujących pracę w niedziele i święta w czasach współczesnych	42
3.5.1. Okres 1974–1989	42
3.5.2. Okres od 1989 r.	43
4. Podsumowanie	54

Rozdział II

Praca w niedziele i święta w międzynarodowym prawie

pracy oraz w prawie Unii Europejskiej	57
1. Uwagi wstępne	57
2. Praca w niedziele i święta w prawie międzynarodowym	59
2.1. Uwagi wstępne	59
2.2. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych	59
2.3. Praca w niedziele i święta w aktach Międzynarodowej Organizacji Pracy	67
2.3.1. Praca w niedziele i święta w świetle standardów ochrony czasu pracy	69
2.3.2. Praca w niedziele i święta w świetle standardów ochrony urlopów wypoczynkowych	81
2.3.3. Podsumowanie	84
2.4. Europejska Karta Społeczna	86
3. Praca w niedziele i święta w prawie Unii Europejskiej	92
3.1. Uwagi wstępne	92
3.2. Unijne regulacje dotyczące pracy w niedziele i święta ...	93
3.3. Praca w niedziele i święta a swoboda przepływu towarów w Unii Europejskiej	103
4. Podsumowanie	106

Rozdział III

Praca w niedziele i święta w Konstytucji RP

1. Uwagi wstępne	108
2. Struktura norm konstytucyjnych wpływających na prawną regulację pracy niedzielnej i świątecznej	110
3. Charakter i przedmiot gwarancji konstytucyjnych w zakresie dni wolnych od pracy	117
4. Czy z Konstytucji wynika gwarancja dnia wolnego w tygodniu oraz poszczególnych dni wolnych w roku kalendarzowym?	128
5. Czy z Konstytucji wynika gwarancja wspólnego dla ogółu wolnego dnia w tygodniu?	136

6. Czy z Konstytucji wynika, że wspólnym dniem wolnym od pracy jest niedziela oraz konkretne święta w roku kalendarzowym?	143
7. Konstytucyjne wartości pozostające w opozycji do gwarancji wolnych od pracy niedziel i świąt	166
8. Podsumowanie	177

Rozdział IV

Ogólna charakterystyka przepisów ustawowych i autonomicznych źródeł prawa regulujących pracę

w niedziele i święta	180
1. Uwagi wstępne	180
2. Struktura przepisów regulujących pracę w niedziele i święta	181
3. Relacje pomiędzy przepisami regulującymi pracę w niedziele i święta	199
4. Pojęcie niedzieli i święta w systemie prawa	209
5. Podsumowanie	227

Rozdział V

Dopuszczalność pracy w niedziele i święta	230
1. Uwagi wstępne	230
2. Czy w polskim systemie prawa obowiązuje ogólny zakaz pracy w niedziele i święta?	230
3. Regulacje dotyczące zatrudnienia	232
3.1. Zatrudnienie prawnopracownicze	232
3.1.1. Zakaz pracy w niedziele i święta	233
3.1.2. Wyjątki od zakazu pracy w niedziele i święta	249
3.1.3. Wyjątki od zakazu pracy w niedziele i święta w pragmatykach pracowniczych	276
3.2. Zatrudnienie prawnoadministracyjne (służbowe)	288
3.3. Zatrudnienie cywilnoprawne	299
4. Regulacje dotyczące prowadzenia działalności gospodarczej	302
4.1. Ogólny zakaz handlu w niedziele i święta	302

4.2. Wyjątki od zakazu pracy w handlu w niedziele i święta	318
5. Podsumowanie	330

Rozdział VI

Prawa i obowiązki związane z wykonywaniem pracy

w niedziele i święta	333
1. Uwagi wstępne	333
2. Praca w niedziele i święta a rozkład czasu pracy	334
3. Wynagrodzenie za pracę w niedziele i święta	342
3.1. Ogólne zasady wynagradzania za pracę w niedziele i święta	342
3.2. Wynagrodzenie za pracę w godzinach nadliczbowych w niedziele i święta	344
4. Rekompensata za pracę w niedziele i święta	352
4.1. Jaka praca w niedziele i święta podlega rekompensacie?	354
4.2. Sposoby rekompensaty za pracę w niedziele i święta	357
4.2.1. Rekompensata za pracę w niedziele i święta w formie udzielenia dnia wolnego	358
4.2.2. Rekompensata za pracę w niedziele i święta w formie pieniężnej	371
5. Podsumowanie	374

Rozdział VII

Konsekwencje naruszenia przepisów o pracy w niedziele

i święta	377
1. Uwagi wstępne	377
2. Odpowiedzialność prawnopracownicza i cywilnoprawna	379
2.1. Odpowiedzialność pracodawcy	381
2.2. Naruszenie przepisów o pracy niedzielnej i świątecznej jako nienależyte wykonanie zobowiązania – odpowiedzialność kontraktowa	383

2.3. Naruszenie przepisów o pracy niedzielnej i świątecznej jako wyrządzenie szkody pracownikowi – odpowiedzialność deliktowa	384
2.4. Podsumowanie	386
3. Odpowiedzialność o charakterze administracyjnym	386
4. Odpowiedzialność o charakterze prawnokarnym <i>sensu largo</i>	389
4.1. Uwagi wstępne	389
4.2. Odpowiedzialność wykroczeniowa	389
4.3. Odpowiedzialność prawnokarna <i>sensu stricto</i> – przestępstwa	396
5. Podsumowanie	400
Zakończenie	403
Bibliografia	417

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

EKS	– Europejska Karta Społeczna sporządzona w Turynie 18.10.1961 r. (Dz.U. z 1999 r. Nr 8, poz. 67 ze zm.)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 ze zm.)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r. poz. 17)
Konstytucja RP/ Konstytucja	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.	– ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2023 r. poz. 1465)
k.p.w.	– ustawa z 24.08.2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. z 2022 r. poz. 1124 ze zm.)
k.w.	– ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2023 r. poz. 2119)
MPPGSiK	– Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169)
pr. przeds.	– ustawa z 6.03.2018 r. – Prawo przedsiębiorców (Dz.U. z 2024 r. poz. 236)
p.u.s.p.	– ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 334)
TFUE	– Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE C 202 z 7.06.2016 r., s. 47)
TWE	– Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. WE C 321E z 19.12.2006 r., s. 37)

u.d.w.	– ustawa z 18.01.1951 r. o dniach wolnych od pracy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1920)
u.o.h.	– ustawa z 10.01.2018 r. o ograniczeniu handlu w niedziele i święta oraz w niektóre inne dni (Dz.U. z 2024 r. poz. 149)
u.p.s.	– ustawa z 21.11.2008 r. o pracownikach samorządowych (Dz.U. z 2022 r. poz. 530)
u.p.u.p.	– ustawa z 16.09.1982 r. o pracownikach urzędów państwowych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1917)
u.s.c.	– ustawa z 21.11.2008 r. o służbie cywilnej (Dz.U. z 2024 r. poz. 409)

Czasopisma

MPP	– Monitor Prawa Pracy
PiZS	– Praca i Zabezpieczenie Społeczne
PiP	– Państwo i Prawo
PiPr	– Prokuratura i Prawo
St. Ek.	– Studia Ekonomiczne
SZPPiPS	– Studia z Zakresu Prawa Pracy i Polityki Społecznej

Instytucje

SN	– Sąd Najwyższy
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
TK	– Trybunał Konstytucyjny
TSUE	– Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
UE	– Unia Europejska
PIP	– Państwowa Inspekcja Pracy
GUS	– Główny Urząd Statystyczny
MOP	– Międzynarodowa Organizacja Pracy

WSTĘP

Problematyka pracy w niedziele i święta jest zagadnieniem złożonym. Jej uregulowanie leży na styku wielu wartości, które nierzadko trudne są do pogodzenia i niezależnie od kształtu przyjętych rozwiązań prawnych nie mogą być jednocześnie w pełni realizowane. Tym samym instytucja pracy niedzielno-świętecznej w systemie prawnym rodzi poważne problemy aksjologiczne oraz interpretacyjne zarówno na płaszczyźnie teoretycznoprawnej, jak i *stricte* praktycznej. Znaczna dyferencjacja i rozwarstwienie przepisów regulujących pracę w niedziele i święta prowadzi do pojawienia się wątpliwości przede wszystkim co do jej charakteru prawnego.

Głównym celem, a zarazem problemem badawczym, który legł u podstaw niniejszej pracy, jest próba skonfrontowania prawnej regulacji pracy niedzielno-świętecznej w ustawodawstwie polskim ze standardami międzynarodowymi i konstytucyjnymi. Wynik tego zestawienia pozwoli na znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy regulacje ustawowe korespondują z normami wyższego rzędu, czy nie, a w rezultacie, czy polskie ustawodawstwo chroni i zabezpiecza wartości, które mają wpływ na dopuszczalność pracy (czy w innym ujęciu – zatrudniania) w niedziele i święta. Ich umiejscowienie najpierw na poziomie prawa międzynarodowego, a następnie konstytucyjnego oraz określenie pewnych ogólnych zasad zgodnie z regułą ważenia wartości oraz zasady proporcjonalności ma stanowić podstawę oceny rozwiązań ustawowych w kontekście postawionych założeń badawczych niniejszej pracy.

Wybór tematu oraz przyjęcie przedstawionych celów badawczych jest uzasadnione zarówno potrzebą kompleksowej i wszechstronnej re-

fleksji na temat prawnej regulacji pracy w niedziele i święta, jak też, wobec toczącej się od wielu lat dyskusji na temat ograniczania pracy niedzielno-świętecznej, próby oceny aktualnej regulacji. Co należy jednak podkreślić – próby dokonanej z perspektywy systemu prawnego, a zatem wartości, które system ten realizuje i które znajdują odzwierciedlenie w zasadach i gwarancjach wyznaczających granice działania ustawodawcy.

Dla uzyskania odpowiedzi na postawione powyżej problemy konieczna jest nie tylko szeroka analiza materiału normatywnego, lecz także jego uprzednie zebranie i klasyfikacja. Warto bowiem podkreślić, że owo rozwarstwienie norm regulujących pracę w niedziele i święta przejawia się nie tylko w wymiarze hierarchicznym, lecz także w różnorodności podstaw zatrudnienia. Dla kompleksowości opracowania ujęte zostały wszelkie regulacje dotyczące pracy w niedziele i święta: zarówno te normujące pracę świadczoną na podstawie stosunku pracy, jak i wykonywaną na innych podstawach, w szczególności zatrudnienia administracyjnoprawnego (stosunków służbowych) oraz tych przepisów, które ograniczają całą działalność gospodarczą w niedziele i święta, jak ma to miejsce *de lege lata* w odniesieniu do handlu. Praca na potrzeby niniejszego opracowania jest więc rozumiana szeroko i nie ogranicza się wyłącznie do obszaru prawnopracowniczego. Dlatego też praca w świetle niniejszych rozważań musi być rozumiana jako wszelka aktywność człowieka, wykonywana na rzecz innego podmiotu za określonym wynagrodzeniem, cechująca się mniejszym lub większym stopniem podporządkowania¹. Ma to kluczowe znaczenie dla wniosków końcowych – zwłaszcza tych na płaszczyźnie *de lege ferenda*. Trudno bowiem mówić o ochronie pracy w ograniczeniu tylko do warunków określonych w art. 22 § 1 k.p., kiedy praca w niedziele i święta jest zagadnieniem wykraczającym poza tę sferę, co widać choćby w regulacjach pragmatyk służbowych. Trudno też abstrahować od sytuacji coraz liczniejszej grupy ludzi pracy, którzy podejmują swoją aktywność na podstawie umów prawa cywilnego, a których pra-

¹ Przyjmując pojęcie pracy na potrzeby niniejszego wywodu, pomocniczo kierowałem się rozważaniami na gruncie konstytucyjnym, por. A. Krzywoń, *Konstytucyjna ochrona pracy i praw pracowniczych*, LEX 2017.

ca coraz częściej staje się przedmiotem regulacji ochronnych lub ograniczających określone formy aktywności (jak chociażby w przypadku przepisów regulujących zasady funkcjonowania handlu w niedziele i święta). Warto jednak zaznaczyć, że ze względu na zakres i sposób regulacji oraz niejako centralne miejsce w systemie prawa zatrudnienia kluczowym elementem analizy pozostają zasady pracy niedzielnno-świętecznej w stosunkach pracy.

Niniejsze opracowanie, pomimo wyraźnego kontekstu społecznego czy aksjologicznego, ma charakter prawniczy, a jego istotą pozostaje „działalność myślowa, która przez wykładnię tekstów ustawowych, konceptualizację, porządkowanie, usuwanie sprzeczności i wypełnianie tak zwanych luk w prawie – szuka odpowiedzi na pytanie *quid iuris*? Jak jest według prawa, co mówi prawo, jaka jest treść porządku prawnego w swych ogólnych zasadach i szczegółowych rozwiązaniach”². Ze względu na charakter pracy oraz jej cel podstawową metodą badawczą jest metoda dogmatycznoprawna polegająca na analizie i wykładni z użyciem reguł dyskursu prawniczego norm prawnych regulujących *de lege lata* pracę w niedziele i święta. Posługując się tą metodą, możliwe było uporządkowanie materiału normatywnego, jego sklasyfikowanie oraz późniejsza analiza i wykładnia norm prawnych, wysnucie wniosków, zestawienie norm prawa międzynarodowego, Konstytucji oraz regulacji ustawowej³.

Kluczowym elementem pracy jest poszukiwanie punktu odniesienia dla regulacji ustawowych, a zatem próba odtworzenia systemu wartości, które znalazły odzwierciedlenie w normach – zasadach wytyczających zakres swobody ustawodawcy. Stąd doniosłe znaczenie mechanizmów teoretycznoprawnych. Przyjęcie ważenia konkurujących wartości (a właściwie zasad je wyrażających) w ujęciu R. Alexy’ego⁴ stanowi podstawowy sposób rozstrzygania kolizji i konfrontacji war-

² F. Longchamps, *Z problemów poznania prawa*, Wrocław 1968, s. 8.

³ Mam tutaj także na myśli materiał normatywny zawarty w poszczególnych rozporządzeniach wydawanych na podstawie ustaw, które również nierzadko w wymiarze pragmatyk służbowych zawierają regulacje pracy niedzielnno-świętecznej.

⁴ R. Alexy, *Teoria praw podstawowych*, Warszawa 2010.

tości dla ustalenia, czy dane zasady nie zostały naruszone i czy można uznać je za zgodne z normami wyższego rzędu.

Istotnym sposobem wykładni stosowanej w ramach metody dogmatycznej była wykładnia historyczna, która pozwoliła zbudować nie tylko punkt odniesienia w pewnym wymiarze temporalnym dla obecnych regulacji, lecz także miała niebagatelne znaczenie dla aksjologii pracy niedzielno-świętecznej, oraz metoda komparatystyczna, która pozwoliła na odniesienia w wymiarze globalnym i europejskim. W niniejszej pracy zrezygnowałem z ujęcia komparatystycznego regulacji prawnych pracy niedzielnej i świętecznej z ustawodawstwami innych państw. Taka decyzja wynikała przede wszystkim ze względu na obszerność tego typu rozważań, które w mojej ocenie wymagają ujęcia w odrębnej monografii. Ewentualne ograniczenie do ustawodawstw konkretnych państw mogłoby zaburzać charakter kompleksowości, a zarazem wszechstronności analizy takiego zagadnienia. Struktura pracy została dostosowana do sformułowanych celów oraz przyjętych założeń badawczych.

Praca w niedziele i święta to problem nie tylko natury prawnej, lecz także socjologicznej, teoretycznej i aksjologicznej, z naciskiem na tę ostatnią. Nie sposób więc ani omówić, ani zrozumieć problematykę będącą przedmiotem niniejszej monografii bez syntezy ewolucji norm dotyczących pracy w niedziele i święta, która składa się na rozdział I. Chociaż celem było ukazanie regulacji w prawie polskim i obowiązującym na ziemiach polskich w przeszłości, to w tej części pracy umieściłem także historię pewnych uregulowań w wymiarze europejskim, te sięgają bowiem czasów najdawniejszych, kiedy Państwa Polskiego jako takiego jeszcze nie było. Ewolucja ta nie ogranicza się w niniejszej pracy tylko i wyłącznie do deskryptywnego przekazu regulacji obowiązujących w przeszłości, ale ukazuje także wspomniany kontekst aksjologiczny, który nie pozostaje bez znaczenia dla oceny regulacji *de lege lata*. Sama geneza pierwszych regulacji poświęconych pracy w niedziele i święta oraz okoliczności im towarzyszące skłaniają do szerszej niż zwykle analizy w tzw. części historycznej. Co jest też istotne z tej perspektywy, to obserwacja podobieństwa pewnych regulacji, a chociażby ich głównej idei i przyczyn im przyświecających oraz ewolucja tych przyczyn w aspekcie temporalnym.

Zadanie badawcze polegające na konfrontowaniu norm prawnych na różnych szczeblach w celu określenia zgodności jednych z drugimi według ogólnych reguł kolizyjnych wymaga szerszego spojrzenia na normy wyższego rzędu, czyli normy prawa międzynarodowego (rozdział II) i Konstytucji RP (rozdział III). Analiza standardów międzynarodowych i konstytucyjnych to w dużym stopniu próba swoistego „ważenia zasad” będących nośnikami pewnych wartości przyjętych przez wspólnotę międzynarodową oraz polskiego ustrojodawcę. Ostateczny kształt przepisów regulujących pracę niedzielną stanowi bowiem efekt zestawienia (a nawet swoistego zderzenia) wartości, a w rezultacie także zasad, których relacja, przynajmniej *prima facie*, może się wydawać kolizyjna i które w związku z tym są w pewien sposób ważne przez ustawodawcę.

W pierwszej kolejności określenie pracy w niedziele i święta w systemie prawa międzynarodowego zostało dokonane z zachowaniem podziału na prawo o zasięgu globalnym oraz standardy regionalne, w tym standardy Rady Europy oraz prawo Unii Europejskiej (zarówno pierwotne, jak i wtórne, z uwzględnieniem doniosłej roli orzecznictwa TSUE). W odniesieniu do prawa międzynarodowego analiza przebiega tutaj również dwuetapowo. Po pierwsze bowiem, konieczne jest wskazanie, czy praca w niedziele i święta jest w ogóle uregulowana, a jeśli tak, to w jakiego rodzaju aktach, a po drugie, jak prawodawca międzynarodowy zdecydował się uregulować tę problematykę oraz ukazanie pewnych standardów ogólnych, w obrębie których praca w niedziele i święta jest umiejscowiona.

Rozdział III to rozważania na temat miejsca pracy niedzielnej i świątecznej w Konstytucji RP, stanowiące zasadniczą część niniejszej pracy i obok norm prawa międzynarodowego stanowią punkt wyjścia do analizy porównawczej z regulacjami ustawowymi. Rozważania te przynoszą odpowiedź na zasadnicze pytanie, nie tylko dla samego wyводу, ale ogólnie dla systemu prawa, zwłaszcza w kontekście społecznych dyskusji toczących się wokół pracy niedzielno-świętecznej, mianowicie: co wynika dla pracy w niedziele i święta z Konstytucji RP? Ta analiza, dokonana bez ideologicznych założeń, lecz tylko w drodze prawnej analizy i argumentacji daje punkt wyjścia do kon-

frontacji z materia ą ustawow ą i mo żliwo ści oceny zgodno ści. Okre ślenie, co wynika z przepisów konstytucyjnych dla pracy niedzielno- świątecznej, oraz jej charakter i ewentualne gwarancje maj ą walor podwójny. Z jednej strony analiza taka nie zosta ła poczyniona w sposób kompleksowy w literaturze przedmiotu, a z drugiej konieczne jest jej dokonanie z punktu widzenia samego problemu le ącego wszak że u podstaw niniejszej monografii. Dopiero bowiem – podobnie jak w przypadku prawa mi ędzynarodowego – po ustaleniu, co wynika z norm Konstytucji dla pracy w niedziele i świąta, mo żna dokonać analizy prawno porównawczej z ustawodawstwem powszechnym i poczynić ostateczne konstatacje. Oprócz tego Konstytucja jest swoistym no śnikiem pewnych warto ści – zarówno tych, które przemawiaj ą za ochron ą pracy w niedziele i świąta, jak i tych, które stoj ą do nich w opozycji. To wła śnie wywa żenie tych warto ści zajmuje centralne miejsce niniejszej publikacji. W przeciwnym razie praca mia ła by co najwy żej charakter opisowy, bo niemo żliwe by ło by postawienie konkretnej tezy. Rozwa żania po święcone Konstytucji RP z jednej strony maj ą przynie ść odpowiedź na pytania, czy i w jakim zakresie praca w niedziele i świąta stanowi przedmiot regulacji (kwestia ta zwła szcza w przypadku oddzia ływania po średniego nie jest oczywista) oraz jakie warto ści realizuj ą normy konstytucyjne. Regulacja pracy niedzielno- świątecznej jest bowiem wynikiem i emanacj ą pewnych zasad oraz gwarancji, które Źródło maj ą ju ż w Konstytucji. Przede wszystkim s ą to warto ści *stricte* zwi ązane ze stosunkiem pracy: ochron ą pracy, zapewnieniem odpoczynku i dni wolnych od pracy czy bezpiecznych i higienicznych warunków pracy. Z drugiej strony warto ści o charakterze bardziej ogólnym: tradycja i dziedzictwo Narodu, ochrona rodziny, wolno ść religii i wyznania, a nawet przepisy wyborcze. Nie mo żna jednocze śnie abstrahować od zasad i gwarancji, które stanowi ą swoist ą konkurencj ą lub co najmniej uzasadniaj ą korekt ę ochrony pracy niedzielno- świątecznej: zarówno dotycz ące szeroko pojętego dobra wspólnego, jak i praw i wolno ści innych osób, osób trzecich do stron stosunków zatrudnienia. Dobro wspólne jawi się tu zarówno jako pewne warto ści, takie jak: bezpiecze ństwo, integralno ść państwa, ochrona środowiska, ale tak że warto ści dotycz ące osób trzecich w odniesieniu do stosunku zatrudnienia: ochrona zdrowia, życia, dost ęp do dóbr kultury, rozrywki, sportu, z warto ściami (a w rezultacie te ż

normami) chroniącymi pracę w niedziele i święta konkuruje przede wszystkim swobodą działalności gospodarczej, stanowiąca zasadę ustrojową⁵. W rezultacie odpowiedź na pytanie o miejsce pracy niedzielno-świętecznej w Konstytucji będzie stanowić efekt analizy regulacji wyrażnie odnoszących się do tej kwestii, jak również ważenia zasad realizujących wartości mające wpływ na kształt regulacji, a konkurujących ze sobą (np. ochrona pracy oraz swoboda działalności gospodarczej). Wyważanie takie opiera się na następującej metodzie: czy ograniczenie jednej wartości, spowoduje niemożność realizacji tej drugiej w inny sposób lub w innym czasie? Kluczowym elementem pracy jest więc wyważenie tych wartości i udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy wynikowi tego wyważenia odpowiadają aktualne rozwiązania ustawowe.

Kolejne rozdziały zostały poświęcone *stricte* regulacjom pracy w niedziele i święta na poziomie ustawodawstwa „zwykłego”, a także autonomicznych źródeł prawa pracy. Oprócz dogmatycznej interpretacji zostały one ocenione w świetle wcześniej ustalonych wartości i zasad ich wyważenia dla oceny, czy regulacje te odpowiadają po pierwsze, standardom międzynarodowym, a po drugie, gwarancjom konstytucyjnym.

W rozdziale IV przedstawiona i omówiona została struktura materiału normatywnego dotyczącego pracy w niedziele i święta oraz relacje między tymi przepisami. Innymi słowy, jest to próba uporządkowania bardzo złożonego materiału normatywnego – z uwzględnieniem kryteriów przedmiotowych, podmiotowych oraz hierarchicznych. Rozważania poświęcone zostały także elementom definicyjnym, potrzebnym do szczegółowej analizy poszczególnych przepisów w dalszych rozdziałach oraz szczególnej roli ustawy o dniach wolnych od pracy w kształtowaniu prawnych regulacji pracy w niedziele i święta. Należy bowiem wskazać, że samo zebranie materiału normatywnego zawierającego regulacje pracy w niedziele i święta jest elementem kluczowym i niedokonanym wcześniej w literaturze. Mówimy tutaj bo-

⁵ K. Zaradkiewicz, komentarz do art. 20 [w:] *Konstytucja RP*, t. I, *Komentarz do art. 1–86*, red. L. Bosek, M. Safjan, Legalis 2016.

wiem o regulacjach pracy w niedziele i święta w ujęciu holistycznym, a nie ograniczonym tylko do pracy w ramach stosunku pracy (choć i tutaj oprócz regulacji kodeksowej dochodzi do istotnej dyferencjacji w pragmatykach pracowniczych). Dotyczy to także zatrudnienia administracyjnoprawnego (pragmatyki służbowe) czy zatrudnienia cywilnoprawnego, a także tych regulacji, które oddziałują na prowadzenie działalności gospodarczej – handlu w niedziele i święta.

Rozdział V odpowiada na pytanie nie gdzie, a w jaki sposób praca w niedziele i święta została uregulowana we wskazanym w rozdziale czwartym materiale normatywnym. Kluczowe jest również przedstawienie ogólnego charakteru pracy w niedziele i święta, który jest różnorodny w zależności od podstawy zatrudnienia, oraz ujęcie tych regulacji w świetle przedstawionych gwarancji międzynarodowych i konstytucyjnych. Rozdział VI to prezentacja wzajemnych praw i obowiązków stron stosunków zatrudnienia w niedziele i święta. Znaczną część rozważań poświęcono jednak regulacjom prawnym zawierającym zasady rekompensaty za pracę powierzoną w niedziele i święta i ich ocenie z punktu widzenia założeń międzynarodowych i konstytucyjnych. Ostatni, siódmy rozdział prezentuje konsekwencje naruszeń ustawowych przepisów regulujących pracę w niedziele i święta.

Podsumowując, podstawowym celem pracy jest ocena aktualnej regulacji pracy niedzielno-świętecznej z perspektywy standardów międzynarodowych i konstytucyjnych. Wynikające stąd wnioski mogą stanowić podstawę sformułowania postulatów na przyszłość. Aby założenia te mogły zostać zrealizowane, konieczne jest uporządkowanie bardzo złożonego materiału normatywnego, który składa się na prawną regulację pracy niedzielnej. Jakkolwiek jest to działanie w pewnym sensie subsydiarne w stosunku do głównego celu opracowania, jest również ważnym zadaniem badawczym. Jego efektem będzie bowiem próba zebrania i uporządkowania bardzo złożonego materiału normatywnego. Konieczne jest też ukazanie i próba rozstrzygnięcia przynajmniej najważniejszych wątpliwości, które pojawiają się gruncie prawnej regulacji pracy w niedziele i święta. Stąd bardziej szczegółowa analiza wybranych kwestii i zagadnień.

Rozdział I

EWOLUCJA PRZEPISÓW REGULUJĄCYCH PRACĘ W NIEDZIELE I ŚWIĘTA

1. Pierwsze regulacje pracy w niedziele i święta

Mimo że początki prawa pracy jako odrębnej gałęzi prawa datuje się na wiek XIX i łączy z rewolucją przemysłową w Anglii, samo zjawisko pracy na rzecz innej osoby sięga prawdopodobnie początków ludzkości¹. Wraz z jego zaistnieniem czas życia człowieka uległ swoistej dyferencjacji na czas pracy i czas odpoczynku, zaś odpoczynek często wiązał się z określonymi zdarzeniami, najczęściej o podłożu religijnym. Z perspektywy dalszych rozważań geneza niedziel i świąt jako dni wolnych od pracy oraz ich ewolucja są niezbędne do wykazania głębokich podwalin nie tylko aksjologicznych i prakseologicznych, ale tradycyjnego i historycznie osadzonego w naszym podłożu kulturowym aspektu.

Wraz z pojawieniem się pracy na rzecz drugiej osoby dostrzeżono potrzebę zagwarantowania odpoczynku. Początkowo intencja „niepra-

¹ Warto tutaj zwrócić uwagę chociażby na istniejący w prawie rzymskim najem usług – *locatio conductio operarum*, w którym niejednokrotnie upatruje się pierwowzoru umowy o pracę, por. B. Baran. *Locatio conductio operarum a umowa o pracę w systemie polskiego prawa pracy*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2012/12, s. 275–282.

cowania” niedzielnego i świątecznego była zupełnie inna niż postrzegane jest to z punktu widzenia współczesnego prawa pracy. Niedziela była dniem wspólnoty, pojednania, syntezą najgłębszych wartości wiary chrześcijańskiej² i stanowiła cotygodniowe wspomnienie najważniejszego z dogmatów tej religii – zmartwychwstania Chrystusa³. Jest ona zarazem najstarszym dniem uświęconym przez chrześcijan, będąca ówczesnie jedynym takim świętem chrześcijańskim i dlatego pierwsze regulacje o charakterze legislacyjnym dotyczyły właśnie niedzieli⁴. Wywodzi się ona jednak wprost z szabat, który był dniem uświęconym na dużo wcześniej niż w chrześcijaństwie. Dopiero z czasem poszczególnym dniom ważnym znaczeniowo dla chrześcijaństwa zaczęto nadawać rangę świąt⁵.

Jednocześnie i niejako obok gwarantowane były inne wartości, takie jak zdrowie, życie, pogłębianie więzi wspólnotowych czy rodzinnych. Poczucie karności człowieka było znacznie większe w pierwszych wiekach i w średniowieczu w sferze *sacrum* niż przed sankcjami w sferze *profanum*. Tym samym zobowiązanie do powstrzymania się od pracy jako uczczenie pewnych wydarzeń religijnych często mogło zapewnić dużo większą skuteczność rzeczywistego dostosowania się do niepracowania (niż sankcje w wymiarze *stricte* prawnym) i realizacji przy okazji innych wartości niż w sferze wyznaniowej.

Pierwszą regulacją normatywną, o charakterze powszechnym, która dotyczyła pracy w niedziele, był edykt cesarza Konstantyna I Wielkiego⁶ wydany 7.03.321 r. n.e., a który to w praktyce wprowadził częściowo

² W. Nowak, *Tradycja świętowania niedzieli we wspólnocie Kościoła luteranско-ewangelickiego*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, Rok XLVIII (1995), nr 2, s. 113.

³ G. Szamocki, *Świętowanie niedzieli znakiem rozpoznawczym chrześcijan w perspektywie biblijnej teologii szabat*, „Studia Gdańskie”, t. XXXVIII, s. 52 i n.

⁴ M. Nabożny, *Świętowanie niedzieli w dziejach Kościoła: wybrane aspekty biblijne i historyczno-prawne*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej”, R. 18–20, s. 339.

⁵ M. Mielczarek, *Kanonicznoprawna regulacja świąt religijnych, a prawo pracy*, MPP 2010/2, s. 67–68.

⁶ Lata panowania Konstantyna jako cesarza rzymskiego: 306–327 r. n.e.

wy zakaz pracy w niedziele⁷. Częściowy, bowiem nakaz odpoczynku niedzielnego skierowany był do sędziów, ludu miejskiego i rzemieślników. Rolnicy nie byli objęci zakazem pracy w „dniu Słońca”, co w edykcje uzasadniane było faktem, że akurat niedziela mogła być odpowiednim dniem do siania lub pracy w winnicy, „tak by sposobność jaka się nadarza dzięki Bożej Opatrzności, nie została zaprzepaszczo-na (...)”⁸. Edykt ten miał jednak znaczenie szczególne, bowiem stanowił precedens w zakresie prawnego uregulowania pracy niedzielnej. Pomimo że dotyczyła ona ograniczonego zakresu podmiotowego, to niewątpliwie dotyczyła wszystkich obywateli Cesarstwa niezależnie od religii i wyznania.

Obok niedziel zaczęto także normatywnie wyróżniać inne święta chrześcijańskie. W 389 r. zakazano sprawowania sądownictwa także w Boże Narodzenie, Objawienie Pańskie, w Paschę oraz w ferie świąteczne, które przypadały w okresie 7 dni przed i 7 dni po Passze, zaś w 425 r. dodano jeszcze uroczystość Zesłania Ducha Świętego. Co interesujące, katalog świąt, kiedy sądy nie mogły pracować, zawierał także dni, które nie miały podłoża religijnego. Jak wskazuje I. Skierska, miano tzw. ferii nieświętych miały: rocznice założenia Rzymu i Konstantynopola, urodziny cesarza, dzień objęcia przez niego władzy, czas żniw i winobrania oraz kalendy styczniowe (czyli zaprzysiężenie nowych konsulów)⁹.

Wprost proporcjonalnie do upływu czasu umacniała się w średniowiecznej Europie pozycja i rola Kościoła Katolickiego. Jego nauka wywierała ogromny wpływ na życie mieszkańców ówczesnych państw, toteż naturalny wydawał się fakt, że czczona przez doktrynę niedziela oraz święta kościelne były dniami, w których należało powstrzymać się od pracy. Prawo pracy w dzisiejszym rozumieniu nie istniało w okresie średniowiecza. Śledząc materiały historyczne, wywieść można, że niepotrzebne były wówczas działania rangi legislacyjnej, bo

⁷ J. Stelina, *Prawne ograniczenia pracy w niedziele i święta w Polsce* [w:] *Aktualne problemy prawa Polski i Ukrainy*, red. A. Szmyt, J. Boszycki, J. Stelina, W.M. Iwanow, Gdańsk 2018, s. 163.

⁸ *Historia chrześcijaństwa*, red. T. Dowley, Warszawa 2002, s. 164.

⁹ I. Skierska, *Sabbatha Santificies. Dzień święty w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2008, s. 62.

nikt pracy w takie dni i tak nie wykonywał¹⁰. Co więcej, jak wskazuje I. Skierska, zakaz ten był tak silnie akcentowany, że stawał się elementem definicji dnia świątecznego¹¹.

Materia ta nierzadko była przedmiotem regulacji kanoniczno-prawnych, co tłumaczy głębokie podłoże religijne problematyki pracy niedzielnej i świątecznej. Istotnym i chyba najbardziej oczywistym źródłem prawnym dotyczącym pracy niedzielnej i świątecznej w średniowieczu było prawo synodalne, będące partykularnym prawem Kościoła polskiego¹². Istnieją jednak również pozasynodalne źródła, z których możemy wywodzić istnienie zakazu pracy w niedziele i wybrane święta, także poza sferą *sacrum*¹³. W średniowiecznym prawie zakaz pracy w niedziele i święta przyjmował co do zasady kształt katalogu prac, których wykonywać wówczas nie można było, które to prace określano mianem *opera servilia*. Na okres średniowiecza przypada także geneza samej nazwy dnia tygodnia: „niedziela” i etymologia tego słowa w języku polskim. Słowo to pochodzi z VIII w. i swoje brzmienie zawdzięcza słowu *ne-dělja*, czyli zakazu wykonywania prac ręcznych¹⁴. Co więcej, samo fonetyczne brzmienie wskazuje na niedziałanie. Nazwa dnia tygodnia wywodziła się z faktu, że w dzień ten się nie pracowało. Miało to znaczenie zarówno w kontekście religijnym jako celebrowanie dnia świętego, jak i w kontekście świeckim – zakazu wykonywania prac¹⁵.

Niedziele i pewne określone święta były dniami wolnymi od pracy także w czasach nowożytnych. O tym, że niedziele i dni świąteczne traktowano jako dni wolne od pracy, świadczą także prawne regulacje funkcjonowania instytucji państwowych. Zasadą było, że obra-

¹⁰ Szerzej J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia Ustroju i Prawa Polskiego*, Warszawa 2009.

¹¹ I. Skierska, *Sabbatha Santificies. Dzień święty...*, s. 351.

¹² Synody będące zjazdami biskupów, opatów i przełożonych zakonów, prałatów kapitularnych wyposażone były w władzę ustawodawczą, I. Skierska, *Sabbatha Santificies. Dzień święty...*, s. 76.

¹³ I. Skierska, *Sabbatha Santificies. Dzień święty...*, s. 67.

¹⁴ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1927, s. 360.

¹⁵ A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, s. 258; J. Szadura, *Segmentacja tygodnia w świadomości współczesnych Polaków*, „Etnolingwistyka” 2013/25, s. 240.

dy sejmowe nie mogą się w ogóle odbywać w dni wolne od pracy, takie jak niedziele i święta¹⁶. Przykładowo sejm w roku 1698 trwał trzynaście dni, z czego trzy były zupełnie wyłączone z obrad z uwagi na nakazane dni świąteczne – dwie niedziele (20 i 27 kwietnia) oraz święto św. Wojciecha (w środę 23 kwietnia)¹⁷. Podobnie zależności takie zaobserwować można w funkcjonowaniu urzędów. I tak, przykładowo, działające w XVI–XVIII w. kancelarie grodzkie, prowadzące różnego rodzaju księgi były co do zasady czynne z wyjątkiem niedziel i świąt¹⁸.

Znamienną datą dla normatywnych uregulowań pracy niedzielnej i świątecznej jest rok 1768. Wówczas to w konstytucji sejmowej uchwalono, iż niedziela jest świętem powszechnie obowiązującym¹⁹. Takie działania ówczesnego ustawodawcy implikowane były dezaprobatą Kościoła, który nieprzychylnie patrzył na odbywające się przed 1768 r. targi, w większości mające miejsce właśnie w niedziele²⁰. Tym samym ustawodawca wprowadził zakaz handlu niedzielnego w ustawie powszechnie obowiązującej, co można uznać za precedens, zważając na fakt, że wcześniejsze tego typu regulacje albo nie miały charakteru powszechnie obowiązującego, albo były prawem kościelnym. Nie zmienia to faktu, że zakaz nie był przestrzegany nawet po 1768 r. Sprzedawcy bowiem narażeni byli przez tego typu cezurę na utratę zysków, a niedzielne msze święte i zgromadzenia społeczności sprzyjały handlowi, zwłaszcza na targowiskach przykościelnych²¹.

¹⁶ M.Z. Dankowski, *Liberum veto. Chłuba czy przekleństwo? Zrywanie sejmów w ocenach społeczeństwa drugiej połowy XVII wieku*, Toruń 2019, s. 59–60.

¹⁷ T. Kucharski, „*Sejm ten bez początku zaczął się, bez końca kończy się*”. *Sejm pacyfikacyjny z 1698 roku i jego znaczenie w kontekście ewolucji liberum veto*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2019/12 (2), s. 187.

¹⁸ A. Moniuszko, *Prawo sądowe Rzeczypospolitej szlacheckiej (XVI–XVIII w.). Zarys wykładu z wyborem źródeł*, Warszawa 2017, s. 29.

¹⁹ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 1999, s. 84.

²⁰ J. Maroszek, *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVII i w wieku XVIII*, Białystok 1990, s. 199 – dane wskazywane przez autora wykazują, że po 1768 r. liczba targów znacznie zmalała.

²¹ J. Maroszek, *Żydzi wiejscy na Podlasiu w XVII i XVIII wieku w świetle przemian struktury rynku wewnętrznego*, „Studia Podlaskie” 1989, t. II, s. 60–61.

2. Okres zaborów

Praca w niedziele i święta znalazła odrębne regulacje prawne w państwach zaborczych – na każdej z zagarniętych przez siebie ziem polskich wprowadzono odrębny porządek prawny i przepisy te były stosowane²². Miało to istotny wpływ na prawo uchwalane już w Polsce niepodległej po roku 1918²³. Należy także zaznaczyć, że okres, o którym mowa, przyjmuje się jako początki prawa pracy w ogóle, dlatego znamienny pozostaje fakt, że kwestie pracy niedzielnej i świątecznej od początku istnienia tej gałęzi prawa były przedmiotem jej regulacji²⁴. Tendencje zakazu pracy niedzielnej i świątecznej można zaobserwować także wśród samych państw zaborczych. Przykładowo w 1791 r. caryca Katarzyna II nakazała obowiązkowy wypoczynek chłopów w niedziele i święta²⁵. Także w innych krajach ówczesnej Europy uwidaczniały się tendencje regulacji pracy niedzielnej i świątecznej. Na szczególne uwzględnienie zasługuje sytuacja we Francji. Nawet w okresie Wielkiej Rewolucji Francuskiej, kiedy próbowano strącić Kościół Katolicki z miejsca instytucji uprzywilejowanej, wprowadzono podział miesiąca na dekady, co było jednoznaczne z likwidacją niedzieli. Obchody dekady obowiązywały jednak tylko urzędy publiczne i urzędników państwowych, a obywatele mogli wybrać niedzielę lub dekadę jako dzień odpoczynku²⁶. W 1806 r. Napoleon Bonaparte przywrócił kalendarz gregoriański, świętowanie niedzieli i podstawowe święta chrześcijańskie. Powrót odbył się nie bez elementu laicyzacji, ponieważ prawo francuskie do odpoczynku w dni świąteczne zobowiązywało tylko urzędy i określone instytucje publiczne,

²² K. Zabiegiński, Z. Łabaziewicz, *Polskie prawo pracy w okresie międzywojennym: wybrane zagadnienia*, Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych, Rocznik I/2009, s. 243.

²³ A. Sobczyk, *Zasady prawnej regulacji czasu pracy*, Warszawa 2005, s. 67.

²⁴ Por. W. Muszalski, *Ogólna refleksja o rozwoju prawa pracy i jego uwarunkowaniu*, „Studia Iuridica Lublinensia” vol. XXIV, 3, s. 59 i n.; Por. też.: R. Tomczyk, *Prawo pracownicze w dobie industrializacji w monarchii habsburskiej*, „Historia Slavorum Occidentis” 2017/1(10), s. 167–187.

²⁵ T. Mencel, *Zniesienie poddaństwa w księstwie warszawskim na tle porównawczym*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1983/13, s. 10.

²⁶ T. Dmochowski, *Rewolucja francuska wobec Kościoła katolickiego w okresie Dyktatoratu (1795–1799)*, „Cywilizacja i Polityka”, t. 15, nr 15 (2017), s. 144.

nie zaś w wymiarze powszechnym²⁷. Z drugiej jednak strony próżno szukać w regulacjach obowiązujących w Księstwie Warszawskim w latach 1807–1815 przepisów regulujących pracę niedzielną i świąteczną.

2.1. Zabór rosyjski – Królestwo Polskie

Wydane 2.06.1897 r. Prawo o długości i podziale czasu roboczego w zakładach fabryczno-hutniczych²⁸, było pierwszą w Królestwie Polskim kompleksową regulacją czasu pracy, obejmującą także szczegółowe regulacje dotyczące pracy niedzielnej i świątecznej. Ustawa przewidywała, że dla robotników innych wyznań można nie wnosić tych świąt spośród wyliczonych, których nie „obserwuje (...) kościół. Dla robotników niechrześcijan można zamieszczać w wykazie inne dni zamiast niedzieli, stosownie do wymagań ich religii, przyczem nie trzeba wnosić reszty dni świątecznych, wyliczonych w artykule niniejszym”. Co więcej, prawo pozwalało osobom innych wyznań, dla których niedziele nie są cotygodniowym dniem świętym, pracować w niedzielę w zamian za inny wolny dzień powszedni, zaś o takim porozumieniu zawartym z robotnikiem należało poinformować „urzędników, których obowiązkiem jest czuwać nad wykonywaniem przepisów niniejszych”. Normą wyjściową był więc zakaz pracy w niedziele i święta katolickie, zaś w drodze modyfikacji, ze względu na wyznanie można było dokonać swoistej zmiany tego katalogu już w wymiarze *inter partes*.

Oczywiście przepisy przewidywały wyjątki, kiedy praca może być świadczona pomimo ogólnego zakazu pracy w te dni, m.in. praca w ruchu ciągłym, doglądanie kotłów, dla służb ochrony czy straży pożarnej. W zakładzie pracy należało zatwierdzić wykaz świąt, co oznaczało, że oprócz wskazanych ustawowo można było wskazać inne święta, przy czym ustawa nakazywała w tym względzie kierować się

²⁷ L. Dyczewski, *Święto i jego kulturotwórcza rola*, „Kultura i Społeczeństwo” 2012/4, s. 18.

²⁸ Najwyżej zatwierdzona dnia 2.06.1897 r. opinia Rady Państwa – Zbiór Praw i Rozporządzeń Rządu, z 1897 r. No. 62, art. 778. Dostępne *online* pod adresem: <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/63320/edition/59546/content>.

zwyczajem miejscowym. Zwyczajem więc było dodawanie w wykazie święta Bożego Ciała jako dnia wolnego od pracy, mimo że ustawa go nie przewidywała. Nie przewidywała także – na wzór prawa austriackiego czy niemieckiego – rekompensaty za pracę w dni wolne dla pracowników, co w ówczesnej literaturze postrzegano jako negatywne i podnoszono konieczność zmian²⁹ „takich, które sprzeciwiałyby się potrzebom religijnym robotników lub mogły wzniecić między nimi słuszne niezadowolenie”³⁰. Zaznaczenia wymaga, że chociaż niedziele i święta były dniami wolnymi od pracy, kiedy pracę należało zawiesić, to były to przepisy stosunkowo liberalne. Uznawały bowiem między innymi za słuszny powód pracy w niedziele czy święta, „gdy robotnicy chcą pracować w niedzielę zamiast w dzień powszedni, po którym następuje dzień wolny od pracy (święto), aby w ten sposób mieć z rzędu dwa dni wolne lub więcej, a najmujący zgadza się na ich żądanie”³¹.

2.2. Zabór austriacki

Ustawa z 16.01.1895 r. o uregulowaniu spoczynku niedzielnego i świątecznego w przedsiębiorstwach przemysłowych zawierała powszechne regulacje dotyczące się pracy w niedziele i święta³².

Niewątpliwie można postawić tezę, że w zaborze austriackim praca w niedziele była zakazana, co wynikało *expressis verbis* z art. I, zgodnie z którym „wszelka praca przemysłowa ma być w niedzielę zawieszona”. Ponadto ustawa regulowała w sposób jednolity ramy czasowe niedzieli (na marginesie należy dodać, że w obecnie obowiązujących

²⁹ A. Jackowski, *Unormowanie czasu pracy w fabrykach i zakładach przemysłowych w Królestwie Polskim*, Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne, Kraków 1902, s. 19.

³⁰ Instrukcja w przedmiocie stosowania do zakładów górniczych i hutniczych Najwyżej w dniu 2 czerwca 1897 r. zatwierdzonej opinii Rady Państwa o długości i podziale czasu roboczego w zakładach przemysłowych Zatwierdzona przez Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwa, po porozumieniu się z Ministrem Spraw Wewnętrznych d. 8 grudnia 1897 r., *Zbiór praw i rozporządzeń* r. 1897, No. 13.1, art. 1905.

³¹ Instrukcja w przedmiocie stosowania...

³² Ustawa z dnia 16 stycznia 1895 r., Dz. P. P. Nr 21, urządzająca wypoczynek niedzielny i świąteczny w przedsiębiorstwach przemysłowych [w:] J. Piwocki, *Ustawa przemysłowa i odnoszące się do niej ustawy i przepisy*, Lwów 1902, s. 159 i n.

w polskim prawie ustawach dotyczących pracy w niedziele i święta nie ma jednolicie wyznaczonych ram czasowych tego dnia), a mianowicie odpoczynek niedzielny najpóźniej należało zacząć o godzinie 6.00 w niedzielę i trwać powinien co najmniej 24 godziny. Ustawa – co jest w pełni uzasadnione – przewidywała rodzaje prac, które ze względu na ich użyteczność społeczną musiały być wykonywane „albo ze względów publicznych, mianowicie ze względów policyi bezpieczeństwa albo w przypadkach koniecznej potrzeby”.

Obok tego obowiązywało wiele innych aktów prawnych, które dotyczyły poszczególnych branż: zarówno w formie rozporządzeń ministerialnych, jak i w formie obwieszczeń namiestnictwa dla poszczególnych miast. Wynikało to przede wszystkim z delegacji przewidzianej w art. VI ustawy uprawniającej Ministra Handlu – w porozumieniu z zainteresowanymi podmiotami – w drodze rozporządzenia, do zezwolenia określonym branżom wykonywania pracy w niedziele i święta, a w których to branżach praca taka jest konieczna niezależnie do dnia tygodnia w związku ze świadczeniem potrzeb ludności. Użycie zwrotu „w porozumieniu” było zabiegiem trafnym. Oczywiście jest, a czego zdaje się nie dostrzegać współczesny ustawodawca, że katalog takich prac nie sposób uregulować. Ustawodawca zauważył jednak potrzebę uregulowania normatywnego problematyki pracy niedzielnej i świątecznej, dlatego też treść tej delegacji ustawowej należy rozumieć jako umożliwienie pewnym branżom i pracodawcom otwartej drogi w drodze negocjacji uregulowania tej kwestii w randze aktu normatywnego, jakim jest rozporządzenie. Przede wszystkim w drodze rozporządzenia został ustalony szeroki katalog prac w poszczególnych branżach przemysłu³³.

³³ Rozporządzenie ministra handlu w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych tudzież ministrem wyznań i oświaty z dnia 24 kwietnia 1895, Dz. P. P. Nr 58 którym w wykonaniu ustawy z dnia 16 stycznia 1895 o urzędzeniu wypoczynku niedzielного i świątecznego w przedsiębiorstwach przemysłowych, pozwala się poszczególnym rodzajom przemysłu pracy przemysłowej w niedzielę [w:] J. Piwocki, *Ustawa przemysłowa i odnoszące się do niej ustawy i przepisy*, Lwów 1902, s. 163 i n.

2.3. Zabór pruski (niemiecki)

Na terenie Prus zakres przepisów o czasie pracy, a co za tym idzie, o pracy w niedziele i święta, był początkowo węższy niż w Austrii czy w Rosji. Jak podkreśla A. Sobczyk, w mniejszym stopniu przepisy pruskie zmierzały ku regulacjom uniwersalnym³⁴. Dotyczyły one pewnych określonych grup pracowników takich jak kobiety w ciąży, pracownicy młodociani czy też odrębnych branż. Natomiast teza ta może być trafna odnośnie do początkowych regulacji tej materii w prawie pruskim z czasem bowiem, jak zostanie wykazane poniżej, przepisy te stały się kompleksowe i odnoszące się do ogółu pracowników. Pierwsze przepisy dotyczące pracy niedzielnej i świątecznej wprowadzały regulujące stosunki zatrudnienia w przemyśle Przepisy Handlowe dla Konfederacji Północnoniemieckiej z 21.06.1869 r.³⁵, określane też ordynacją przemysłową Rzeszy. W § 105 tej ustawy zostało przewidziane, że o ile „w pilnych przypadkach nie uzgodniono inaczej, nikt nie jest zobowiązany do pracy w niedziele i święta”.

Regulacja z 1869 r. dotycząca pracy w niedziele i święta była stosunkowo lakoniczna i trudno ją nazwać normą o charakterze kompleksowym. Bez wątplenia takie też miano można nadać nowelizacji przepisów handlowych z 1891 r.³⁶ Ustawa wprost zakazywała handlowcom zatrudniania pracowników w niedziele i święta. Od tej ogólnej zasady przewidziane były wyjątki, m.in. dopuszczalna była praca w handlu w niedziele i święta w przypadku zagrożenia, jeśli praca była wykonywana w interesie publicznym czy prace, które są niezbędne ze względu na możliwość zepsucia się określonych towarów. Ustawa szczegółowo regulowała ramy czasowe niedziel i świąt, a także gwarantowała 24 nieprzerwane godziny odpoczynku obejmującego niedziele i szczegółowe zasady rekompensaty udzielania czasu wolnego za pracę w niedziele i święta. Odnośnie do świąt nie przewidziano konkretnego katalogu

³⁴ *Rozporządzenie ministra handlu...*, s. 67.

³⁵ *Gewerbeordnung für den Norddeutschen Bund*, https://de.wikisource.org/wiki/Gewerbeordnung_f%C3%BCr_den_Norddeutschen_Bund.

³⁶ *Gesetz, betreffend Abänderung der Gewerbeordnung*. Vom 1. Juni 1891, https://de.wikisource.org/wiki/Gesetz,_betreffend_Ab%C3%A4nderung_der_Gewerbeordnung,_Vom_1._Juni_1891.

takich dni, lecz wprowadzono delegację dla rządów poszczególnych krajów związkowych, które miały określić, które dni są uważane za dni świąteczne, biorąc pod uwagę warunki lokalne i wyznaniowe.

Oczywiście należy zaznaczyć, że ustawa z 1891 r. wprowadzała zakaz zatrudniania w niedziele i święta pracowników młodocianych (przed ukończeniem 16. roku życia). Ustawa – w odróżnieniu od ordynacji z 1869 r. – przewidywała także przepisy karne za nieprzestrzeganie zakazu pracy w niedziele i święta w postaci grzywny w wysokości sześciuset marek.

3. Wiek XX

W momencie kiedy Polska stała się niepodległym i suwerennym państwem, naturalną kolejną rzeczą była konieczność wprowadzenia własnego ustawodawstwa, które często bazowało na normach prawnych stosowanych przez wiele lat, a wynikających z ustawodawstw państw zaborczych. Niewątpliwie takich podobieństw do regulacji prawnych pruskich, austriackich czy tych obowiązujących w Królestwie Polskim dotyczących pracy w niedziele i święta można doszukać się w pierwszych posunięciach legislacyjnych polskiego ustawodawcy³⁷.

3.1. Praca w niedziele i święta w doktrynach polityczno-prawnych

Wiek XIX i XX przyniósł ze sobą rozkwit wielu nowych myśli społeczno-politycznych oraz rozwój doktryn polityczno-prawnych. Znaczny wpływ na regulacje prawne pracy niedzielno-świętecznej (z naciskiem na pracę niedzielną) miała społeczna nauka Kościoła Katolickiego,

³⁷ Szerzej o ustawodawstwie polskim po odzyskaniu niepodległości: W. Organiśiak, *Prawo pracy II Rzeczypospolitej. Szkic dla celów dydaktycznych*, „Z Dziejów Prawa”, t. 2 (10), Katowice 2009; K. Zabieglński, Z. Łabaziewicz, *Polskie prawo pracy w okresie międzywojennym: wybrane zagadnienia*, Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych, Rocznik I/2009; W. Muszalski, *Ogólna refleksja o rozwoju prawa pracy i jego uwarunkowaniu*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2015, Vol. 24, nr 3.

a zwłaszcza powstanie przełomowych encyklik. Nie oznacza to, że problematyka samego odpoczynku od pracy nie była przedmiotem rozważań innych nurtów, natomiast sam nacisk na skonkretyzowanie dni wolnych od pracy był znacznie mniej akcentowany, nie mówiąc już o sferze aksjologicznej. Przykładowo w doktrynie myśli socjalistycznej odpoczynek od pracy był bardzo ważnym elementem w procesie pracy i wysunięty niejako na pierwszy plan tej doktryny³⁸. Natomiast idea odpoczynku nie była rozpatrywana w kontekście niedziel czy świąt, lecz raczej odpoczynku jako takiego, który niezbędny był do regeneracji sił koniecznych w procesie produkcji³⁹. Nurty ideologiczne koncentrowały się raczej na odpoczynku w szerszym znaczeniu tego słowa, nie zaś na wolnych od pracy niedzielach i świątach, które w tym znaczeniu są egzemplifikacją tego odpoczynku. Społeczna nauka Kościoła Katolickiego poświęca jednak sporo uwagi zagadnieniu pracy w niedziele i święta, co miało też niebagatelne znaczenie dla budowania systemów prawnych państw europejskich ukształtowanych w kulturze i tradycji chrześcijańskiej, stąd przyjrzenie się im bliżej wydaje się zasadne.

Na wartość niedziel i dni świątecznych w procesie pracy zwracał uwagę już Leon XIII w przełomowej encyklice *Rerum novarum* z 1891 r., w której łączy obowiązek odpoczynku niedzielnego i świątecznego z godnością człowieka. *A contrario* człowiek, korzystając z wolności i rezygnując z odpoczynku poprzez niepowstrzymanie się od pracy, rezygnuje z godności ludzkiej natury⁴⁰. Encyklika ta niosła za sobą swoisty apel do władz państwowych, aby uwzględniać wolne od pracy niedziele i święta w celu pogłębiania warstwy duchowej pracowników⁴¹. Z kolei

³⁸ M. Nowak, *Urlop wypoczynkowy jako instrument realizacji prawa pracownika do odpoczynku*, Łódź 2018, s. 37.

³⁹ M. Nowak, *Urlop wypoczynkowy...*, s. 37.

⁴⁰ Leon XIII bardzo podkreśla tę sferę aksjologiczną wolnych od pracy niedziel i świąt, wskazuje bowiem, że odpoczynku tego „nie należy rozumieć jako bezpłodnej beczynności (...). Spoczynek świąteczny jest przerwą w pracy, uświęconą wpływem religii. Złączony z religią spoczynek świąteczny odwraca człowieka od trudów i zajęć życia codziennego, a jego myśli kieruje ku rzeczom niebieskim i zachęca go do złożenia hołdu powinno Bogu wiecznemu”, encyklika *Rerum novarum*, Leon XIII, 1891, <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Rerum%20novarum.htm>.

⁴¹ Por. M. Nowak, *Encyklika Rerum novarum – odpowiedź na Marksa i nie tylko*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2018/4, s. 350.

Jan XXIII w encyklice *Mater et magistra* obok względów religijnych wymienia nakazy moralne oraz troskę o zdrowie człowieka w kontekście odpoczynku niedzielnego⁴². *Laborem exercens* Jana Pawła II podkreśla silny związek odpoczynku z wartościami duchowymi⁴³. Jan Paweł II niedzielnemu wypoczynkowi poświęcił też list apostolski *Dies Domini* z 31.05.1998 r. stanowiący swoistą rozprawę na temat aksjologii niedzielnego wypoczynku⁴⁴. Papież podkreśla, że nie tylko wartości duchowe powinny stać za wolną od pracy niedzielą, bowiem „uczniowie Chrystusa powinni się starać, aby także inne wydarzenia dnia, nie mające charakteru liturgicznego – spotkania w gronie rodziny czy przyjaciół, różne formy rozrywki”⁴⁵. Czytając ten list – skierowany do biskupów, kapłanów i wiernych – można odnieść wrażenie, że adresatem są również władze państwowe i pracodawcy⁴⁶.

⁴² Zasluguje w tym miejscu na przywołanie fragment tej encykliki, ważny z perspektywy aksjologicznych rozważań poświęconych pracy niedzielnej i świątecznej, w którym Jan XXIII zaznacza, że „Kościół zaś katolicki postanowił przed wielu już wiekami, że wierni mają pościć temu wypoczynkowi niedzielę i w tym dniu uczestniczyć w Eucharystycznej Ofierze, która odnawia pamiątkę Boskiego Odkupienia i zarazem udziela duszom ludzkim Jego owoców”, encyklika *Mater et magistra*, Jan XXIII, 1961, <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Mater%20et%20Magistra.htm>.

⁴³ Papież wskazuje, że człowiek powinien naśladować Boga zarówno pracując, jak i odpoczywając – skoro Bóg sam zechciał przedstawić mu swoje stwórcze działanie pod postacią pracy i odpoczynku, a niedziele wymienia jako konieczne dni wolne w okresie tygodnia, encyklika *Laborem exercens*, 1981, <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Laborem%20exercens.htm>.

⁴⁴ Skoro praca Boga, opisana na pierwszych stronicach Księgi Rodzaju, jest przykładem dla człowieka, to jest nim również Boży odpoczynek, co stanowić powinno punkt wyjścia dla niedzieli jako dnia wolnego. W tradycji chrześcijańskiej – jak wskazuje papież – „dzień odpoczynku zawdzięcza swój charakter przede wszystkim temu, że Bóg go pobłogosławił i uświęcił, to znaczy oddzielił od pozostałych dni, aby był pośród nich dniem Pańskim”, *List apostolski Dies Domini Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów, kapłanów i wiernych o świętowaniu niedzieli*, Watykan 1998, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_letters/1998/documents/hf_jp-ii_apl_05071998_dies-domini.html.

⁴⁵ Por. M. Mielczarek, „Regularny wypoczynek tygodniowy, obejmujący przynajmniej niedzielę” – ocena gwarancji prawnych w perspektywie *Laborem exercens* [w:] *Wartości i interesy a prawo pracy. Wokół encykliki Laborem exercens Jana Pawła II*, red. A. Reda-Ciszewska, M. Włodarczyk, Łódź 2014, s. 127.

⁴⁶ „Jest zatem naturalne, że chrześcijanie winni dłożyć starań, aby także w szczególnych okolicznościach naszej epoki prawodawstwo cywilne brało pod uwagę ich obowiązek świętowania niedzieli. Niezależnie od tego są w sumieniu zobowiązani

Rozwój doktryn polityczno-prawnych i myśli politycznych powoduje zwrócenie uwagi na istotę odpoczynku w procesie pracy. Społeczna nauka Kościoła Katolickiego odpoczynek tygodniowy wiąże bezpośrednio z niedzielą. Choć taka konkluzja wydaje się oczywista z punktu widzenia wyznaniowego, to z poszczególnych encyklik płyną także gwarancje innych wartości oprócz sfery duchowej, które chronione są przez zapewnienie wolnej od pracy niedzieli.

3.2. Regulacje prawne w okresie międzywojennym (1918–1939)

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości uchwalono ustawę z 18.12.1919 r., o czasie pracy w przemyśle i handlu, która stała się głównym źródłem prawa określającym zasady pracy w niedzielę i święta⁴⁷. O ile przypadki niedziel nie budziły żadnych kontrowersji, o tyle ustawa nie zawierała katalogu świąt, w które to obowiązywał zakaz pracy. Obowiązywała jednak ustawa z 29.04.1919 r., która ustanawiała dzień 3 maja „jako uroczyste święto po wsze czasy”⁴⁸. Poza tym trudno stwierdzić, co do których świąt zastosowanie miał zakaz pracy. Lista świąt została sformułowana dopiero w 1924 r., kiedy to rozporządzeniem ustalono katalog świąt: 1 stycznia – Nowy Rok, 6 stycznia – Trzech Króli, 3 maja – Trzeci Maja, 40 dni po Wielkanocy – Wniebowstąpienie Pańskie, 60 dni po Wielkanocy – Boże Ciało, 29 czerwca – Uroczystość Świętych Apostołów Piotra i Pawła, 15 sierpnia – Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny, 1 listopada – Wszystkich Świętych, 8 grudnia – Niepokalane Poczęcie Najświętszej Marii Pan-

do takiego zaplanowania odpoczynku niedzielnego, aby mogli uczestniczyć w Eucharystii, powstrzymując się od prac i zajęć nie liczących z nakazem świętowania dnia Pańskiego, który winien przynosić szczególną radość i pozwalać na nieodzowny wypoczynek ducha i ciała”, *List apostolski Dies Domini Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów, kapłanów i wiernych o świętowaniu niedzieli*, Watykan 1998, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_letters/1998/documents/hf_jp-ii_apl_05071998_dies-domini.html.

⁴⁷ Ustawa z 18.12.1919 r. o czasie pracy w przemyśle i handlu, Dz.U. z 1933 r. Nr 94, poz. 734 ze zm.

⁴⁸ Ustawa z 29.04.1919 r. o święcie narodowym trzeciego maja, Dz. Pr. P.P. Nr 38, poz. 281.

ny, 25 grudnia – Boże Narodzenie⁴⁹. Rok później ustawa nowelizująca niniejsze rozporządzenie wprowadziła cztery kolejne święta: 2 lutego – Oczyszczenie Najświętszej Marii Panny, drugi dzień Wielkiej Nocy, 50 dni po Wielkanocy – drugi dzień Zesłania Ducha Świętego, 26 grudnia – drugi dzień Bożego Narodzenia⁵⁰. Tym samym w 1925 r., oprócz niedziel, praca – za ustawowymi wyjątkami – wzbroniona była w 14 dni świątecznych, przy czym – jak w przypadku Wielkiejnocy – święta mogły pokrywać się z niedzielami. W roku 1937 katalog świąt uzupełniony został o 11 listopada – dzień odzyskania przez Polskę niepodległości⁵¹.

Artykuł 10 ustawy stanowił, że w niedziele i dni świąteczne, ustawą oznaczone, praca w zakładach podlegających tej ustawie jest wzbroniona. Ustawa przewidywała wyjątki od tego zakazu, mianowicie praca mogła być wykonywana w te dni:

- dla wykonywania robót koniecznych ze względu na ich użyteczność społeczną i codzienne potrzeby ludności, a w szczególności dla utrzymania wodociągów, oświetlenia, dla czyszczenia, przy komunikacji, w aptekach, w hotelach i jadłodajniach, w kąpielach rzecznych i morskich oraz we wszelkich kąpielach w miejscach kuracyjnych, zakładach służących opiece chorych, w teatrach i widowiskach publicznych;
- nie dłużej niż 3 godziny, do godziny 10.00 w mleczarniach i kwiatarniach;
- w zakładach o ruchu ciągłym dla wykonywania robót, które ze względu na techniczną naturę produkcji nie mogą być wstrzymane;
- w razie powstałych lub grożących nieszczęśliwych wypadków spowodowanych klęskami żywiołowymi w zakładzie pracy, w wypadkach spowodowanych koniecznościami narodowymi w wyniku decyzji Rady Ministrów;

⁴⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 15.11.1924 r. o dniach świątecznych, Dz.U. Nr 101, poz. 928 ze zm.

⁵⁰ Ustawa z 18.03.1925 r. w przedmiocie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 15.11.1924 r. o dniach świątecznych, Dz.U. z 1925 r. Nr 34, poz. 234.

⁵¹ Ustawa z 23.04.1937 r. o Święcie Niepodległości, Dz.U. Nr 33, poz. 255.

- w sklepach od godziny 13.00 do godziny 18.00 w ostatnią niedzielę przed świętami Bożego Narodzenia i Wielkanocy⁵².

Znamienna była – mimo ustawowego braku bezpośredniej normy wynikającej z ustawy – możliwość porozumienia stron stosunku pracy co do pracy w niedzielę w zamian za inny dzień wolny od pracy (z uwagi na wyznaczenie)⁵³. Zapatrywanie to uwzględniało – pomimo braku normatywnego wyrazu – aspekt religijny (dla istotnej części populacji niedziela nie była dniem kultu, np. dla ludności żydowskiej⁵⁴).

Każdy przypadek wykonywania pracy w niedzielę, mimo że wyjątki te uregulowane były w ustawie, należało zgłosić do właściwego Urzędu Inspekcji Pracy⁵⁵.

Powszechny zakaz pracy w niedziele i święta w okresie II Rzeczypospolitej był niekwestionowany. Wynikał nie tylko z przepisów prawa oraz restrykcyjnego ich przestrzegania, co wyrażało się przez doniosłe kary za naruszenie tego zakazu, ale też w orzecznictwie Sądu Najwyższego. Zgodnie z jego stanowiskiem przepis art. 10 ustawy o czasie pracy w przemyśle i handlu („w niedziele i dni świąteczne, ustawą oznaczone, praca w zakładach, podlegających niniejszej ustawie, jest wzbroniona, z wyjątkiem wypadków, przewidzianych w art. 11”) miał na celu nie tylko ochronę najemnych pracowników przed wyzyskiem pracodawców, gdyż ochronę tę zapewniały pracownikowi również inne przepisy tej ustawy. Zadaniem tego przepisu było przede wszystkim podniesienie powagi niedziel i dni świątecznych przez wstrzymanie się od wszelkiej, nieuzasadnionej wyższymi względami, pracy

⁵² Por. A. Sobczyk, *Zakres prawnej regulacji czasu pracy*, Warszawa 2005, s. 79 – autor pominął w swoich wywodach możliwość pracy także w niedzielę poprzedzającą bezpośrednio Boże Narodzenie, wskazując tylko na możliwość pracy w tzw. niedzielę palmową.

⁵³ Orzeczenie SN z 4.11.1930 r., III Rw 601/30, Zb. Orz. 1930/226.

⁵⁴ Por. P. Prusinowski, *Okres międzywojenny (lata 1918–1939). Ustawa o czasie pracy w przemyśle i handlu. Praca w niedziele, święta i w nocy [w:] System prawa pracy, t. XIV, Historia polskiego prawa pracy*, red. K.W. Baran, LEX 2021.

⁵⁵ P. Prusinowski, *Okres międzywojenny...*

w przemyśle i handlu⁵⁶. Zabroniona była praca rozumiana jako zespół czynności, ale również każde, nawet jednostkowe zachowanie⁵⁷. Jako przykład wskazać można stanowisko Sądu Najwyższego, który przyjął, że narusza prawo właścicieli sklepu, którzy w niedzielę przyjął od klienta ratę za sprzedany towar⁵⁸.

Ustawa przewidywała także zasady rekompensowania pracy w niedzielę i święta, jeżeli ta była wykonywana w przypadku określonych wyjątków. Rekompensata miała dwojaki charakter. Ustawodawca nakładał bowiem obowiązek udzielenia czasu wolnego odpowiadającemu przepracowanym w niedzielę i święta godzinom, o ile pracownicy ci pracowali dłużej niż 3 godziny⁵⁹. Tym samym ustawodawca już na samym początku wykluczył obowiązek zwrotu czasu wolnego niektórym grupom pracowników, którzy mogli pracować w niedzielę i święta, mianowicie zatrudnionym w mleczarniach i kwiaciarniach.

W drugim zaś przypadku pracodawca miał obowiązek rekompensaty finansowej, ale tylko w przypadku pracy w niedzielę i święta w nadgodzinach. W takim przypadku dodatek wynosił 100% wynagrodzenia zasadniczego, zapewne należało przez to rozumieć 100% stawki godzinowej.

Ponadto ustawa zawierała także przepisy karne, które również miały zastosowanie w przypadku naruszenia zakazu pracy w niedzie-

⁵⁶ Wyrok SN z 21.12.1936 r., II K 1212/36, OSN(K) 1937/6, poz. 160. W niniejszej sprawie pracodawca wskazywał, że nie naruszył przepisów ustawy, zatrudniając w niedzielę cztery żydówki, dla których niedziele i święta chrześcijańskie są bez znaczenia, że żadna z nich nie żaliła się na swoją pracodawczynię za zatrudnianie jej w niedzielę, że ustawa, stanowiąc o zakazie pracy w niedzielę, miała jedynie na myśli ochronę pracowników przed wyzyskiem ze strony niesumiennych pracodawców, pracownikom zaś, zatrudnionym w sklepie oskarżonej w dniu 2.02.1936 r., żadna krzywda się nie działa, gdyż one same i bez przymusu zgłosiły się do pracy.

⁵⁷ P. Prusinowski, *Okres międzywojenny (lata 1918–1939). Ustawa o czasie pracy w przemyśle i handlu. Praca w niedzielę, święta i w nocy* [w:] *System prawa pracy*, t. XIV, *Historia polskiego prawa pracy*, red. K.W. Baran, LEX 2021.

⁵⁸ Wyrok SN z 10.03.1930 r., II K 52/30, OSN(K) 1930/4, poz. 105.

⁵⁹ Zasada ta przewidziana była w art. 12 ustawy o czasie pracy w przemyśle i handlu i nie miała zastosowania do pracowników pracujących w systemie pracy w ruchu ciągłym.

le i święta lub prób jego ominięcia czy też niezgłoszenia pracy, która mieściła się w zakresie któregoś wyjątku od zakazu, do inspekcji pracy⁶⁰.

W roku 1933 nastąpiła obszerna nowelizacja ustawy o czasie pracy w przemyśle i handlu, która dotyczyła również pracy niedzielnej i świątecznej, a konkretnie zasad rekompensaty przez pracodawcę pracownikom pracy w niedzielę⁶¹. Przede wszystkim zrównano prawa wszystkich pracowników – niezależnie od tego, przez jaki okres czasu pracowali oni w niedziele. Każdy pracownik, który pracował w niedziele, po nowelizacji musiał otrzymać w zamian dzień wolny od pracy w tygodniu. Znamienne w tej nowelizacji było to, że przepis dotyczył tylko i wyłącznie obowiązku przyznania wolnego dnia w tygodniu, gdy pracownik pracował – w ramach jednego z ustawowych wyjątków od zakazu – w niedzielę. Taki obowiązek nie spoczywał na pracodawcy w przypadku pracy świątecznej, co *expressis verbis* wynikało ze znowelizowanego przepisu⁶². Uległy zmianie także zasady rekompensaty finansowej – dodatku za pracę w godzinach nadliczbowych w niedziele i święta. O ile w pierwotnej wersji ustawy dodatk taki miał wynosić 100%, o czym była mowa powyżej, o tyle nowelizacja przewidywała wynagrodzenie dodatkowe w wysokości co najmniej 50%. Nowelizacja uznawana była powszechnie za bardzo niekorzystną dla pracowników, nie tylko w kontekście obniżenia dodatków, ale także ze względu na czasowe wydłużenie tygodnia pracy z 46 do 48 godzin, w wyniku czego sobota stała się 8-godzinnyim dniem pracy⁶³.

⁶⁰ Art. 18 ustawy o czasie pracy w przemyśle i handlu przewidywał za naruszenie jej przepisów, w tym przepisów o zakazie pracy w niedziele i święta, bądź karę grzywny w wysokości do 5000 marek, bądź aresztu do 3 miesięcy.

⁶¹ Ustawa w sprawie zmian w ustawie z 18.12.1919 r. o czasie pracy w przemyśle i handlu, Dz.U. z 1933 r. Nr 27, poz. 227.

⁶² „O ile pracownicy pracują w niedzielę w myśl przepisów art. 11 ustawy niniejszej, muszą otrzymać w zamian wolny dzień w tygodniu”.

⁶³ S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. III, *Okres międzywojenny*, Kraków 1998, s. 284–285.

3.3. Okres okupacji (1939–1945)

Przed przystąpieniem do niniejszej analizy pragnę zaakcentować, że w mojej ocenie tenże dramatyczny okres w historii nie może być oceniany w charakterze ewolucji regulacji prawnych niedziel i świąt w prawie polskim. Po pierwsze, prawo stanowione w Generalnym Gubernatorstwie należy traktować jako propagandowy twór Rzeszy Niemieckiej zachowujący jedynie pozory standardów prawnych. Po drugie zaś, zarówno agresja, jak i okupacja niemiecka była bezprawna w świetle prawa międzynarodowego⁶⁴. Niemniej jednak przybliżenie tego okresu w świetle ciągłości niniejszych rozważań może mieć także walor porównawczy.

I tak 16.03.1940 r. Generalny Gubernator wydał rozporządzenie o dniach świątecznych w Generalnym Gubernatorstwie, które pośrednio przyznawało takie uprawnienia pracownikom⁶⁵. Przewidywało ono, że dniami państwowymi uznanymi za święta w Generalnym Gubernatorstwie dla wszystkich mieszkańców są: 1 stycznia, 6 stycznia – Trzech Króli, poniedziałek Wielkiej Nocy, Wniebowstąpienie Pańskie, poniedziałek Zielonych Świątek, Boże Ciało, Wszystkich Świętych i oba dni Bożego Narodzenia. Oprócz tych dni, które były dniami świątecznymi, a zarazem wolnymi od pracy, rozporządzenie ustanawiało także święta narodowe, jednak tylko dla niemieckich urzędów i obywateli niemieckich oraz przynależących do narodu niemieckiego, a były to: 30 stycznia, dzień pamięci bohaterów (16 marca, o ile dzień ten jest niedzielą, w odmiennym wypadku niedziela poprzedzająca ten dzień), wielki piątek, święto narodowe Narodu Niemieckiego (1 maja), dzień dożynek (pierwsza niedziela do św. Michała), dzień pamięci dla poległych Ruchu Narodowo-Socjalistycznego (9 listopada). Wielokrotnie jednak w trakcie jego obowiązywania dochodziło do „przełożenia święta” na skutek działań Generalnego Gubernatora. I tak przykładowo w zarządzeniu o dniu Trzech Króli 1942 w Gene-

⁶⁴ S. Salmonowicz, *Status prawny Polaka pod okupacją niemiecką (1939–1945). Uwagi o potrzebie badań*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2016, 9 (3), s. 347.

⁶⁵ Rozporządzenie o dniach świątecznych w Generalnym Gubernatorstwie z 16.03.1940 r., Dz. Rozp. GG, s. 108.

ralnym Gubernatorstwie z 2.01.1942 r. „ze względu na wymagania gospodarki wojennej przekłada się w tym roku dzień Trzech Króli (6 stycznia) jako państwowy dzień świąteczny (...) na następną niedzielę (11 stycznia). Uroczystości kościelne należy przełożyć na tą niedzielę. We wtorek, dnia 6 stycznia, należy ograniczyć obchody kościelne do obchodów urządzanych w zwykłe dni robocze”⁶⁶. Podobnych zarządzeń, *de facto* likwidujących święta, można wskazać więcej w okresie 1939–1945⁶⁷. Taką możliwość Generalny Gubernator zapewnił sobie wprost rozporządzeniem z 19.05.1941 r., w którym przewidziano, że ze względu na wymagania gospodarki wojennej lub z innych ważnych powodów można wprowadzać przepisy odmiennie od rozporządzenia o dniach świątecznych, czyli mówiąc wprost – można ich nie stosować⁶⁸.

3.4. Okres powojenny do wejścia w życie Kodeksu pracy (1945–1974)

Po II wojnie światowej jednym z pierwszych posunięć ustawodawczych była nowelizacja ustawy o czasie pracy w przemyśle i handlu, w praktyce przywracająca jej pierwotne brzmienie i usuwająca niekorzystne dla pracowników przepisy wprowadzone w 1933 r.⁶⁹ Katalog dni wolnych od pracy – niedziele i święta wskazane powyżej utrzymał swój kształt do 1951 r., kiedy uchwalono ustawę o dniach wolnych od pracy w 1951 r., która obowiązuje do dnia dzisiejszego i zawiera katalog dni wolnych od pracy⁷⁰. Pierwotne brzmienie zakładało, że wolny-

⁶⁶ Zarządzenie o dniu Trzech Króli 1942 r. w Generalnym Gubernatorstwie z 2.01.1942 r., Dz. Rozp. GG, nr 2/1942, <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/plain-content?id=7327>.

⁶⁷ Zarządzenie o dniu Wniebowstąpienia Pańskiego i dniu Bożego Ciała 1942 r. w Generalnym Gubernatorstwie z 9.05.1942 r., Dz. Rozp. GG, Nr 37/1942, <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/plain-content?id=7372>.

⁶⁸ Drugie rozporządzenie o dniach świątecznych w Generalnym Gubernatorstwie z 19.05.1941 r., Dz. Rozp. GG, Nr 44/1941, <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/publication?id=12481&tab=3>.

⁶⁹ A. Sobczyk, *Zasady prawnej regulacji czasu pracy*, Warszawa 2005, s. 86.

⁷⁰ Ustawa z 18.01.1951 r. o dniach wolnych od pracy, Dz.U. z 2020 r. poz. 1920 (tekst pierwotny: Dz.U. z 1951 r. Nr 4, poz. 28).

mi do pracy są niedziele oraz 12 dni świątecznych: 1 stycznia – Nowy Rok, 6 stycznia – Trzech Króli, pierwszy dzień Wielkiej Nocy, drugi dzień Wielkiej Nocy, 1 maja – Święto Państwowe, pierwszy dzień Zielonych Świątek, dzień Bożego Ciała, 22 lipca – Święto Odrodzenia Polski, 15 sierpnia – Wniebowzięcie, 1 listopada – Wszystkich Świętych, 25 grudnia – pierwszy dzień Bożego Narodzenia, 26 grudnia – drugi dzień Bożego Narodzenia. Pierwszą nowelizacją ustawy dokonaną w 1960 r.⁷¹, usunięto z katalogu dwa dni świąteczne, tj. 6 stycznia oraz 15 sierpnia.

Charakter pracy niedzielno-świętecznej nie uległ jednak zmianie – utrzymano zakaz pracy w te dni, nieznacznie tylko zmieniając katalog wyjątków taką pracę dopuszczających⁷².

Dekretem z 1945 r. przywrócono pierwotne stawki dodatków za pracę w godzinach nadliczbowych w niedziele i święta, z 50% wynagrodzenia do 100% za każdą nadgodzinę⁷³. Dekret ten zasadniczo odnosił się tylko i wyłącznie do zmiany przepisów o dodatku za pracę w godzinach nadliczbowych, zaś pozostałe przepisy bez zmian obowiązywały już od 1946 r. na całym terytorium Polski⁷⁴.

W okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej mieliśmy do czynienia z pierwszą normą gwarantującą dni wolne od pracy na gruncie konstytucyjnym. Warto bowiem przypomnieć, że ani konstytucja marco-

⁷¹ Ustawa z 16.11.1960 r. o zmianie ustawy o dniach wolnych od pracy, Dz.U. Nr 51, poz. 297.

⁷² P. Prusinowski, *Okres powojenny i PRL (lata 1945–1989). Praca w niedziele, dni świąteczne i w nocy* [w:] *System prawa pracy*, t. XIV, *Historia polskiego prawa pracy*, red. K.W. Baran, LEX 2021.

⁷³ Dekret z 16.05.1945 r. w sprawie zmiany art. 16 ustawy z 18.12.1919 r. o czasie pracy w przemyśle i handlu, Dz.U. Nr 21, poz. 117.

⁷⁴ Warto zwrócić uwagę, że wcześniej istniały pewnego rodzaju rozbieżności np. odnośnie do Górnego Śląska, zaś dopiero Dekret z 8.01.1946 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej niektórych przepisów ustawodawstwa pracy na cały obszar Państwa Polskiego, Dz.U. Nr 4, poz. 30, ujednolicił prawo na terytorium całego państwa oraz potwierdził obowiązywanie poszczególnych ustaw – między innymi ustawy o czasie pracy w przemyśle i handlu wraz z jej zmianami – co w kontekście burzenia wojennego pokoju nie musiało być wcale takie oczywiste.

wa z 1921 r.⁷⁵, ani konstytucja kwietniowa z 1935 r.⁷⁶, nie przewidywały gwarancji w tym zakresie⁷⁷.

Artykuł 59 ust. 3 konstytucji PRL, gwarantował prawo do wypoczynku, zapewniając robotnikom i pracownikom umysłowym: ustawowe skrócenie czasu pracy przez urzeczywistnienie ośmiogodzinnego dnia pracy oraz krótszego czasu pracy w przypadkach przewidzianych ustawami, ustawowo określone dni wolne od pracy, coroczne płatne urlopy⁷⁸. Jak podkreśla T. Liszcz, zabieg ustawodawcy socjalistycznego zarówno w ustawie o dniach wolnych od pracy, jak i w konstytucji z 1952 r. ustanawiał święta i niedziele dniami wolnymi od pracy nie ze względu na ich wymiar religijny, lecz ze względu na utarcie się tradycji wolnej od pracy niedzieli i niektórych świąt w kręgu naszej kultury⁷⁹.

3.5. Kodeks pracy i ewolucja przepisów regulujących pracę w niedziele i święta w czasach współczesnych

3.5.1. Okres 1974–1989

Pierwsza polska kodyfikacja prawa pracy wprowadziła również przepisy dotyczące pracy w niedziele i święta⁸⁰. W odróżnieniu od ustawy z 1919 r., o czasie pracy w przemyśle i handlu (z późniejszymi nowelizacjami), regulacje w Kodeksie pracy dotyczące pracy w niedziele i święta miały charakter znacznie szerszy podmiotowo. W pierwotnej wersji Kodeksu pracy dotyczyły one bowiem wszystkich osób zatrud-

⁷⁵ Dz.U. z 2021 r. Nr 44, poz. 267.

⁷⁶ Dz.U. z 1935 r. Nr 30, poz. 227.

⁷⁷ Szerzej o zagadnieniach prawa pracy w PRL: A. Lityński, *Historia Prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2005, s. 435 i n.

⁷⁸ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. Nr 33, poz. 232.

⁷⁹ T. Liszcz, *Kiedy pracownik nie powinien pracować* [w:] *Prawo pracy. Między gospodarką a ochroną pracy. Księga jubileuszowa Profesora Ludwika Florka*, red. M. Latos-Miłkowska, Ł. Pisarczyk, Warszawa 2016, s. 230 i n.

⁸⁰ Ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy, Dz.U. z 2023 r. poz. 1465 (tekst pierwotny: Dz.U. z 1974 r. Nr 24, poz. 141).

nionych na podstawie stosunku pracy, niezależnie od branży czy rodzaju pracy. Oczywiście istniały liczne wyjątki od tej zasady, niemniej można określić te regulacje jako przełomowe.

Kodeks pracy od początku obowiązywania nie tworzył osobno katalogu dni wolnych od pracy, lecz na zasadzie odesłania odnosił się do katalogu wskazanego w ustawie o dniach wolnych od pracy, czyli niedziel i świąt tam wskazanych. Poprzez to jednoczesne zmiany w zakresie dni świątecznych równocześnie wpływały na zakres przedmiotowy w Kodeksie pracy.

3.5.2. Okres od 1989 r.

W 1989 r. miała miejsce obszerna nowelizacja ustawy o dniach wolnych od pracy za pośrednictwem uchwalenia ustawy z 17.05.1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁸¹. Przywrócono do katalogu świąt 15 sierpnia, lecz zmieniono jego nazwę z pierwotnego Wniebowzięcia, na Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny. Ponadto wprowadzono do katalogu 11 listopada – Narodowe Święto Niepodległości. Dopiero rok później wprowadzono do katalogu świąt Święto Narodowe Trzeciego Maja. Równocześnie usunięto z katalogu dzień 22 lipca – Święto Odrodzenia Polski. O ile w drugim przypadku zmiana wydaje się oczywista i symbolizować ma swoiste zerwanie z ustrojem komunistycznym, o tyle zaskakujące było tak późne ustanowienie 3 maja świętem narodowym wolnym od pracy. Nowelizacją ustawy z 2011 r.⁸², która ukonstytuowała katalog w obecnym brzmieniu, przywrócono 6 stycznia – Święta Trzech Króli.

Rozdział IV Kodeksu pracy był w całości poświęcony pracy w nocy i w niedziele i święta. Można postawić tezę, że art. 138 ówczesnej wersji Kodeksu pracy przewidywał zakaz pracy w niedziele i świę-

⁸¹ Dz.U. z 2023 r. poz. 1966 ze zm. (tekst pierwotny: Dz.U. z 1989 r. Nr 29, poz. 154).

⁸² Ustawa z 24.09.2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. Nr 224, poz. 1459.